

Odgojni akt u oblikovanju suda ukusa

Mirko Lukaš*

mirkolukas64@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2725-3035>

Dean Cikovac**

dcikovac@ffos.hr

<https://orcid.org/0000-0002-9560-1970>

<https://doi.org/10.31192/np.20.1.7>

UDK: 37:111.852

111.852:37

Pregledni članak / Review

Primljeno: 20. kolovoza 2021.

Prihvaćeno: 3. studenog 2021.

Rad prikazuje odnos estetike i pedagogije razmatrajući aspekte suda ukusa u odgojno-obrazovnom kontekstu. Usmjerava se na istraživanje mogućnosti subjektivnog i objektivnog određenja suda ukusa kritički razmatrajući moguće problemske implikacije koje nastaju zauzimanjem takvih pozicija u nastojanju njegova određenja. Razmatranjem koncepata suda ukusa rad donosi temeljne odrednice njegova razumijevanja u okviru estetike kao filozofske discipline oslanjajući se poglavito na Humeova i Kantova djela kao izvore i temelj za promišljanje odgojne uloge u njegovom oblikovanju. Analizom ključnih odrednica suda ukusa u njihovu mišljenju pružaju se implikacije putem kojih se iznosi povezanost, relevantnost i nužnost oblikovanja suda ukusa putem odgojno-obrazovne djelatnosti. Stoga rad ukazuje na potrebu za odgojem i obrazovanjem kao neizostavnim čimbenicima koji, osim što produbljuju razumijevanje estetskih vrijednosti, imaju utjecaj na oblikovanje njegove kvalitete i profinjenosti.

Ključne riječi: estetika, lijepo, oblikovanje, odgoj, ukus.

* Izv. prof. dr. sc. Mirko Lukaš, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Lorenza Jägera 9, HR-31000 Osijek.

**Dr. sc. Dean Cikovac, Gimnazija Gaudeamus, Školska ulica 6, HR-31000 Osijek.

Uvod

Prema latinskoj poslovice *De gustibus non disputandum est – O ukusima se ne raspravlja* rasprava o sudu ukusa smatrana je bespredmetnom. Opće je uvriježen i prihvaćen stav da je ukus odveć subjektivna kategorija i osobna percepcija svakog pojedinca i zbog toga je pitanje suda o ukusima nepotrebno jer je o njemu nemoguće postići opći konsenzus. Smisao citirane poslovice nije bio uvijek dobro shvaćen i često je usmjeravan na neslaganje i relativizam suda ukusa, a stvarni je »smisao tih riječi, kako se o stvarima koje se tiču ukusa svi do te mjere slažemo da razgovor o tome naprosto nije potreban«. ¹ Ipak, o pitanjima ukusa vode se mnoge rasprave, a slaganje u pogledu estetskih kvaliteta nekog predmeta i njegova prosuđivanja nije uvijek zastupljeno. Razlog tome je taj što

»za imanje nekakvog ukusa mora postojati određeno obrazovanje o elementima i njihovim međusobnim odnosima unutar područja koje se ukusom procjenjuje (...) neobrazovanost rezultira povezivanjem ukusa s vrijednostima izvan procjenjivanog područja – vrednuju se pogrešne stvari.« ²

Sud ukusa ili *iudicium sensum* je prosudba o osjetilnim ili fantastičnim predodbama koje se temelje na osjetilima. ³ Oblikovanje ukusa je predmet estetskog odgoja kao jednoga od pet fundamentalnih odgojnih područja pedagogije koje definiraju odgoj prema bitnim određenjima čovjeka, a čine ih tjelesni, intelektualni, moralni, estetski i radni odgoj. ⁴ »Suvremena pedagogija ima za cilj omogućiti svakom djetetu priliku u kojoj će razvijati svoje sposobnosti promatranja, doživljavanja, vrednovanja i stvaranja onoga što je lijepo.« ⁵ Koncept estetskog odgoja definira se »kao pokušaj proširivanja afektivnih, maštovitih, formalnih, perceptivnih i kognitivnih mogućnosti umjetnosti, u svoj njihovoj individualnoj autonomiji, kao i njihovoj kolektivnoj raznolikosti.« ⁶

U pedagoškoj teoriji i praksi kao najprikladnijim se ističe holistički pristup odgojno-obrazovnoj djelatnosti koji naglašava jednaku važnost usmjerenosti novih paradigmi poučavanja na razvoj kognitivnih, afektivnih i psiho-motoričkih kompetencija odgajnika. ⁷ Njegovanje estetskog odgoja nužno je da bi se izbjegla opasnost od rastuće kognitivne jednostranosti i nesklada u ravnoteži između danih elemenata odgojno-obrazovne djelatnosti te očuvao integritet

¹ Milivoj SOLAR, *Predavanja o lošem ukusu*, Zagreb, Politička kultura, 2004, 9.

² Miroslav HUZJAK, Odgojni problemi glazbene pedagogije, u: Tomislav VRANDEČIĆ, Ana DIDOVIĆ (ur.), *Glas i glazbeni instrument u odgoju i obrazovanju*, Zagreb, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010, 11-18, 12.

³ Usp. Alexander Gottlieb BAUMGARTEN, *Meditationes philosophicae de Nunullis ad poema pertinentibus*, Napoli, Vecchi, 1900, 33.

⁴ Usp. Ante VUKASOVIĆ, *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor »MI«, 1998, 53-54.

⁵ Olga DENAC, The Significance and Role of Aesthetic Education in Schooling, *Creative Education*, 5 (2014) 19, 1714-1719, 1715.

⁶ Morris WIETZ, What Is Aesthetic Education?, *Educational Theatre Journal*, 24 (1972) 1, 2.

⁷ Usp. Alena LETINA, Mogućnosti i izazovi odgoja i obrazovanja usmjerenog prema razvoju učeničkih kompetencija, *Pedagogijska istraživanja*, 12 (2015) 1-2, 103-114.

kao i mogućnost cjelovitog razvoja odgojnog subjekta. »Estetsko područje čini jedinstvenu cjelinu i zajedno je s ostalim odgojno-obrazovnim područjima u funkciji oplemenjivanja i napredovanja pojedinaca.«⁸ Napredak i razvoj moderne tehnologije otvara vrata dominaciji kognitivnih kompetencija koje odgojno-obrazovnom procesu oduzimaju stvaralački element, homogeniziraju učenike te ih izjednačavaju s pukim proizvodom čija se kvaliteta mjeri i vrednuje odgojno-obrazovnim ishodima u obliku učeničkih postignuća. »Odgoj koji nije i odgoj za stvaralaštvo (a on to ne može biti drukčije, nego kao stvaralački odgoj) proturječi svome pojmu, te i ne zaslužuje da ga se tako zove.«⁹ Stvaralački potencijal, kao i razvojni element afektivnih značajki odgoja, stoga nužno pripadaju odgojnom činu kao cjelini koja se ne smije reducirati na puko normativno, ishodom usmjereno, unaprijed određeno i pretpostavljeno djelovanje jer tada ono prestaje biti odgojno i postaje manipulativno.

»Sva kritična razdoblja u prošlosti, a dijelom i u sadašnjosti, bijeg od dominacije racionalizma vide u isticanju važnosti estetskog i umjetničkog obrazovanja; u trenutku kada razvoj integriteta djeteta ili mlade osobe postane neuravnotežen, ovo se obrazovanje smatra krajnjim utočištem u ponovnom uspostavljanju skla- da između pojedinih područja djetetove osobnosti.«¹⁰

Neizbježna važnost estetskog odgoja i njegova kronična zanemarenost u pedagoškoj praksi ukazuju na nužno revidiranje ishoda odgojno-obrazovnog djelovanja uzimajući u obzir očuvanje cjelovitosti i integriteta ljudske osobnosti. Uloga estetskog odgoja u najširem smislu obuhvaća oblikovanje kriterija suda ukusa kao svjesne intelektualne procjene kvalitete i vrijednosti estetskih fenomena.¹¹ Posljedice zanemarivanja su uskraćenost za razumijevanje kriterija procjene i pripisivanje ukusa pukim afektima. U tom smislu je poznata Burgessova izjava: »Ne znam ništa o umjetnosti, ali znam što mi se sviđa.«¹² Ugoda ili neugoda koja se manifestira prilikom prosuđivanja estetskih fenomena reducira svu raznolikost forme estetskog doživljaja na jednu koja postaje temeljni kriterij njihove vrijednosti. Sloboda mišljenja u obliku tolerancije prepušta pitanje ukusa iracionalnom populizmu te je stoga nužan kritički odnos prema pozicioniranosti u »liberalno društvo u kojemu više neće postojati apsolutne vrednote i mjerila; ugoda će biti jedina stvar za kojom se isplati težiti.«¹³

Ipak, ugoda kao temeljni kriterij procjene vrijednosti estetskih fenomena je prosudba neobrazovana čovjeka i ne može se smatrati sudom ukusa, već je

⁸ Sara PEJAKOVIĆ, Značaj i mogućnost suvremenog pristupa estetskom odgoju, *Acta Iadertina*, 16 (2016) 1, 65-75, 70.

⁹ Milan POLIĆ, *K filozofiji odgoja*, Zagreb, Znamen i Institut za pedagojska istraživanja, 1993, 16.

¹⁰ Denac, *The Significance and Role of Aesthetic Education in Schooling...*, 1715.

¹¹ Usp. isto, 1716.

¹² Fred R. SAPHIRO (ur.), *The Yale Book of Quotations*, New Haven and London, Yale University Press, 2006, 114.

¹³ Joseph RATZINGER, *O relativizmu i vrjednotama*, Split, Verbum, 2009, 10.

puko subjektivno vrednovanje i odraz njihove dopadljivosti izražene sviđanjem ili nesviđanjem. »Ukus je stvar sklonosti, a dobar ukus profesije.«¹⁴ Profesija prema ovoj tvrdnji oblikuje, razvija i usavršava osjećaj za procjenu ljepote koji u užem smislu smatramo ukusom. Stoga ovim radom ističemo odgojnu profesiju i njezin odgojni akt kao dominantan oblik djelovanja na razvitku suda ukusa. Estetička produkcija ne ovisi o prirodi utisaka, već utisci svih naših osjetila mogu biti uzdignuti do izraza koji je o njima neovisan.¹⁵ Ono što nazivamo lošim ukusom u stvarnosti znači nedostatak ukusa.¹⁶ Posljedica neobrazovanosti ukusa dovela je do toga da se ukus »u percepciji današnjih ljudi, temelji na osjećaju, ali malo ih zna da se osjećaji mogu umjetno stvarati, moguće je njima manipulirati.«¹⁷ Nedostatak znanja otvara vrata nekritičkom usvajanju mišljenja i prilagodbi dominantnim društvenim i kulturnim mnijenjima, dok se bilo koje nastojanje normiranja ukusa zanemaruje i olakotno supstituira aktualnim modnim trendovima i manipulativnim medijskim prezentacijama.

»Budući da naše doba ne vjeruje velikim pričama, pa ne vjeruje ni bilo kakvoj općenito važećoj poetici ili estetici, ono sudove ukusa ni ne pokušava obrazložiti; radije ih prepušta uvjerenjima, zasnovanim na vjerovanjima u ove ili one 'male priče', najčešće nametnute medijskom reklamom. No, kako se velik dio svačijeg života ipak upravlja prema sviđanju, kako opreka između onoga što nam se sviđa i što nam se ne sviđa nije samo uvijek prisutna nego je i djelatna u mnogim nipošto nevažnim odlukama, disperzirani ukus zajednice mora nešto zamijeniti (...) No, budući da se ukus ne može kodificirati, njega nije zamijenila nikakva teorija, već ga je zamijenila moda.«¹⁸

Povijesni izvori sugeriraju da je takav iracionalan oblik zamjene ukusa modom postojao i u prošlim vremenima, pa zbog toga i prevladava mišljenje da moda zbog svoje nestalnosti pruža tek lažan privid ukusa pri čemu se istinski osjećaj za lijepo ostvaruje samo u čovjekovoj relaciji prema prirodi.

»Publika zanesena novotarijama trči za njima; no one joj ubrzo dojadi (...) ukus se gubi, okružuju nas novotarije koje se jedne za drugima brzo zaboravljaju; publika više ne zna gdje je i uzalud žali za vremenima dobrog ukusa koja se više nikada neće vratiti; to je odlagalište što ga čuvaju neki dobri dusi daleko od gomile.«¹⁹

Priroda je stalan i neiscrpan izvor umjetničkog nadahnuća, ali je važno uočiti da su njen doživljaj i umjetnička interpretacija ovisni o društvenoj i kultur-

¹⁴ Richard TARUSKIN, Liszt i loš ukus, *Arti musices*, 49 (2018) 1, 3-32, 6.

¹⁵ Usp. Benedetto CROCE, *Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika, teorija i historija*, Zagreb, Naprijed, 1960, 88.

¹⁶ Usp. Huzjak, *Odgojni problemi glazbene pedagogije...*, 12.

¹⁷ *Isto*, 13.

¹⁸ Milivoj SOLAR, O lošoj književnosti, *Nova Croatica*, 1/31 (2007) 1/51, 205-206.

¹⁹ François-Marie Arouet de VOLTAIRE, Goût, u: Denis DIDEROT, Jean Le Rond D'ALEMBERT (ur.), *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 7, Pariz, Chez Briasson, 1757, 761.

noj pozicioniranosti čovjeka koji ju percipira. Ona sama uz sebe nema vezano estetsko značenje, već je ono promjenjivo i ovisno, ne samo o kvaliteti fenomena koji dolazi u čovjekovu svijest, već i o kakvoći društvenih uvjeta u koje su one uključene.²⁰ U objekt individualnog čovjekova opažanja, pored društvene, ulazi i individualna čovjekova praksa, a između rezultata njene djelatnosti i samog čovjeka nastaje objektivan odnos o kojem ovisi i subjektivno estetsko vrednovanje.²¹ Vrednovanje suda ukusa problemsko je pitanje estetike. Ako je sud ukusa subjektivan, nemoguće ga je normirati i uspostaviti zakonitosti estetskog prosuđivanja, ako je on objektivan, potrebno je odrediti koji su razlozi neslaganja i razilaženja u doživljaju estetskih fenomena.

Koja je uloga odgoja i obrazovanja u oblikovanju suda ukusa? Postoji li mogućnost da se odgojem normira ukus i time uzrokuje jednoobraznost estetskog suđenja kao i nestanak raznolikosti umjetničkog i odgojnog stvaralaštva? Pokušaj davanja odgovora na postavljena pitanja razmotrit ćemo u nastavku analizirajući temeljne odrednice suda ukusa u djelima Davida Humea i Immanuela Kanta, kao i njihove implikacije u odgojnu znanost.

1. Odrednice objektivnih i subjektivnih kriterija suda ukusa

»Ukus kao aksiomatski osobni prioritet čini se da je bedem osobne autonomije, demokratski i egalitarni pojam.«²² U tom smislu određenje suda ukusa teži subjektivnoj procjeni. Ipak, kada prosuđujemo estetski fenomen, u onome što kod njega smatramo lijepim, sadržan je zahtjev za stanovitu podudarnost s mišljenjem drugih. Ovisno o tom mišljenju i pojedinac je sklon promijeniti vlastiti sud. Ako masu smatramo neobrazovanom, može li ona pouzdano odrediti što u objektivnom smislu ima estetsku vrijednost?

»Možemo li smatrati da u estetskim refleksijama postoje 'apsolutne istine' ili da takve 'istine' ne postoje? U prvom slučaju imamo objektivne i univerzalno valjane kriterije za tvrdnju da je 'ovo lijepo iz tog i tog razloga'; u drugom slučaju, parametri »ljepote« mogu varirati ovisno o kulturi, klasi i pojedincu.«²³

Estetska vrijednost predmeta ovisi o onome što on u stvari jest, ali i o onome na što nas naše sjećanje doziva.²⁴ U tom pogledu sjećanje je subjektivan empirijski doživljaj neovisan o kakvoći predmeta, a razgraničenje u prosudbi predmetne vrijednosti i osobne uronjenosti u njegovo iskustvo može načiniti samo obrazovana osoba svjesna vlastite afektivnosti. Specifičnost prosudbe

²⁰ Usp. Leonid STOLOVIĆ, *Sušтина estetske vrednosti*, Beograd, Grafos, 1983, 106.

²¹ Usp. *isto*, 64-65.

²² Taruskin, *Liszt i loš ukus...*, 8.

²³ Rómulo ESINGER GUIMARÃES, »Kakav je osjećaj?« O onome što je posrijedi u sudovima ukusa i emocionalnom samoznanju, *Filozofska istraživanja*, 39 (2019) 1, 103-117, 104.

²⁴ Usp. Stolović, *Sušтина estetske vrednosti...*, 107.

ukusa proizlazi iz uzajamne relacije koju pojedinac formira prema objektivnim svojstvima predmeta, njegovoj prirodnoj pojavi i ljudskom društvu kao cjelini.²⁵ Unatoč tome što predmet u objektivno-materijalnom smislu ima određena estetska svojstva, ona postaju predmetom prosudbe ukusa tek trenutkom ulaska u čovjekovo iskustvo. Njegove materijalno-premetne odrednice u kriteriju procjene jesu objektivne, ali u konačnici jednako su tako uvjetovane doživljajem i stupnjem (samo)svijesti subjekta koji ih vrednuje.

1.1. Humeove odrednice suda ukusa

U djelu *O mjerilu ukusa* Hume pokušava pronaći temeljni kriterij za vrednovanje ukusa pomoću kojeg bi se razilaženja u pitanju procjene estetskih fenomena mogla pomiriti.²⁶ On razlikuje prosudbu i emocije (čuvstvo). U tom je smislu svaku emociju – čuvstvo kao doživljaj nekog predmeta moguće smatrati posve ispravnim jer je ono stvarno, jednako kao što je stvaran predmet koji ga generira. Ipak, ovaj doživljaj ništa ne govori o prirodi samog predmeta i stoga je raznoliko jednako koliko i ljudi koji ga doživljavaju. S druge strane, razumsku procjenu estetske vrijednosti predmeta jednako je teško utvrditi budući da »sve odredbe razuma nisu ispravne; zato što se one odnose na nešto mimo sebe samih, naime na stvarno činjenično stanje; i nisu uvijek u skladu s tim mjerilom«. ²⁷ Stoga, Hume zaključuje:

»Ljepota nije svojstvo samih stvari; ona postoji samo u umu koji ih razmatra; a svaki um zamjećuje drugačiju ljepotu (...) svaki se pojedinac treba pomiriti sa svojim vlastitim čuvstvom, ne tražeći upravljati tuđima. Tražiti stvarnu ljepotu ili stvarnu rugobu podjednako je jalovo ispitivanje kao i težiti utvrditi ono što je stvarno slatko ili stvarno gorko. Vrlo je prirodno pa čak i nužno proširiti taj aksiom na mentalni pa čak i tjelesni ukus.«²⁸

Unatoč tome što promatrani stav sugerira odustajanje i ograničenost razumskih moći u procjeni estetskih fenomena, aksiomatski ih smještajući u domenu subjektivnog, Hume zaključuje da »postoji jedna vrsta zdravog razuma koja mu se suprotstavlja ili barem služi tome da ga preinači i ograniči«. ²⁹ Upravo u tom nastojanju razuma pohranjen je argument kojim se nastoje dokinuti razlike estetskih sudova i uspostaviti konsenzusi u pogledu djela koja »ne predstavljaju ništa drugo doli opća zapažanja glede onog što se općenito otkrilo da se sviđa u svim zemljama i u svim razdobljima.«³⁰ U tom pogledu Hume tvrdi da postoje

²⁵ Usp. *isto*, 111.

²⁶ Usp. David HUME, *O mjerilu ukusa*, u: Vanda BOŽIĆEVIĆ (ur.), *Filozofija britanskog empirizma*, Zagreb, Školska knjiga, 1996, 465.

²⁷ *Isto*, 465.

²⁸ *Isto*, 465-466.

²⁹ *Isto*, 466.

³⁰ *Isto*.

djela čija umjetnička vrijednost s vremenom postaje prepoznatljiva kao trajna i bezvremenska. »Isti onaj Homer koji se sviđao u Ateni i Rimu prije dvije tisuće godina još uvijek je predmet divljenja u Parizu i Londonu. Sve promjene klime, vlade, religije i jezika nisu bile u stanju zamijeniti njegovu slavu.«³¹ Važno je uočiti da je temelj takvog općeg zapažanja ipak sadržan u iskustvu, ali budući da, unatoč svim raznolikostima, postoje podudarnosti kao u spomenutom primjeru, moguće je zaključiti da »postoje izvjesna opća pravila odobravanja ili pokude, čiji utjecaj može pažljivo oko slijediti u svim radnjama uma.«³² U tom pogledu Hume misli na izvjesne pojedince koji posjeduju istančan ukus i čiji je osjetljiv sud u mogućnosti prenijeti prikladno čuvstvo ljepote. Njihov kritički osviješten, istančan i superioran sud ukusa bi trebao služiti kao potvrda stanovitog standarda estetske vrijednosti.³³ S druge strane, on tvrdi da, unatoč tome što je estetsko iskustvo subjektivno i ne pripada samom predmetu, »mora se dopustiti da u predmetima postoje izvjesne kakvoće koje su po prirodi podešene tako da proizvedu te posebne osjećaje.«³⁴

Premda je Humova konstatacija kriterija estetske vrijednosti utemeljena na autoritetu istančanog ukusa može se doimati dogmatskom pa on svoj zaključak opravdava validnim argumentom.³⁵ Svaki pojedinac može imati prirodan dar za istančani sud ukusa, ali »ništa neće do te mjere povećati i unaprijediti taj talent od prakticiranja pojedine umjetnosti te čestog gledanja i razmatranja pojedinih vrsta ljepote.«³⁶ Hume argumentira da suđenje o ljepoti pojedinog predmeta postaje mjerodavnije kada je učestalo te čovjek tek na temelju iskustva i vježbe razvija sposobnost »razabrati poseban karakter svake izvrsnosti i utvrditi njenu kakvoću i stupanj.«³⁷ Neprofinjeni ukus ne prepoznaje elemente cjeline, njene uzajamne odnose te sudi unutar 'zbrke' što je u svojoj cjelini prezentira neki fenomen. Zbog toga krajnju mogućnost manjkavog i neiskusnog suda ostaje pripisati ukusu i subjektivnom dojmu reduciranom na sviđanje ili nesviđanje. Analizirajući narav umjetničkog djela te njegovu estetsku vrijednost Hume zaključuje da

»djelo mora biti gledano s određene točke gledišta da bi proizvelo odgovarajući učinak na um, te da u njemu ne mogu uživati osobe čiji stvarni ili zamišljeni položaj nije u skladu s onim koji zahtijeva djelo.«³⁸

³¹ *Isto*, 468.

³² *Isto*, 468.

³³ Usp. *isto*, 472, 475-476.

³⁴ *Isto*, 469.

³⁵ Esinger Guimarães navodi da mu se argument »superiornosti« sposobnosti iskusnih sudaca ukusa u odnosu na ostatak čovječanstva čini »neugodnim«. Estetsko suđenje kao subjektivno ne otvara mogućnost divergentnog mišljenja, već naizgled sugerira zaključke koji ne podliježu kritici (usp. Esinger Guimarães, »Kakav je osjećaj?«..., 106).

³⁶ Hume, *O mjerilu ukusa...*, 471.

³⁷ *Isto*, 471.

³⁸ *Isto*, 472.

U tom smislu je prilikom estetskog suđenja bitno uzeti u obzir razlike u vremenu, kulturi, društvu, ali i biti svjestan vlastite uvjetovanosti danim čimbenicima koji nam usađuju neke predrasude. Bez takve svijesti, koja uključuje znanje, nemoguće je uopće govoriti o adekvatnosti estetskog doživljaja, a kamoli o zakonitostima ili pravilima razabiranja izvrsnosti i kakvoće estetske vrijednosti. Sposobnost pravilnog suđenja ovisna je o dubini vlastite refleksije i moći negiranja pristranosti i interesa koji je ograničavaju. Ipak, Hume će zaključiti da tamo gdje nema toliko velikih razlika u »unutarnjoj građi ili vanjskim okolnostima« koje bi se mogle smatrati opravdanima, jedini razlog u neslaganju o sudu ukusa možemo pripisati različitosti iskustva. Naime teško je očekivati da će mlad čovjek suditi poput onoga u zrelijim godinama te je stoga uzaludno tražiti mjerilo kojim bi se pomire razlike u njihovom estetskom doživljaju, već je on bitno okarakteriziran kao subjektivan.

1.2. Kantove odrednice suda ukusa

Kantovo određenje suda ukusa polazi od koncepta prema kojem on ne ovisi o objektu kao predmetu estetske prosudbe, već o subjektu koji ga prosuđuje.³⁹ Estetički sud ili sud ukusa, kako ga naziva, jedinstven je po tome što o objektu ne daje nikakvu spoznaju.⁴⁰ U tom smislu se njegova formulacija u prvoj knjizi *Kritike rasudne snage* pod naslovom *Analitika lijepog* ne odnosi na razmatranje i utvrđivanje estetskih zakonitosti lijepih predmeta, već sudova koji se oblikuju pri njihovu opažanju. Važno je istaknuti da se kod Kanta prvi put razmatranje o biti umjetničkog kao i estetičke moći suđenja smješta u cjelinu filozofijskog sustava.⁴¹ U tom pogledu se odrednice estetskih sudova uklapaju u odrednice pojmovnih i moralnih sudova koje se razrađuju u njegove druge dvije *Kritike*.⁴²

Prilikom razmatranja suda ukusa Kant jasno predstavlja četiri momenta suda ukusa prema kojima gradi njegove odrednice. Prvi moment suda ukusa određuje prema njegovoj *kvaliteti* tvrdeći da je »kontemplativnog karaktera« te je indiferentan u pogledu bitka nekog predmeta.⁴³ »Ukus je moć prosuđivanja nekoga predmeta ili nekoga načina predočivanja s pomoću sviđanja ili nesviđanja bez ikakvoga interesa. Predmet takvoga sviđanja zove se lijep.«⁴⁴ Sviđanje nije nikakav izbor po ukusu, već samo subjektivan osjećaj ugone koji iz njega proizlazi. Ugodno, lijepo i dobro, kao diferencirani oblici sviđanja, povezani su

³⁹ Usp. Daniel Alan HERWITZ, *Aesthetics. Key Concepts in Philosophy*, London – New York, Continuum, 2008, 60.

⁴⁰ Usp. Immanuel KANT, *Kritika rasudne snage*, Zagreb, Kultura, 1957, 41.

⁴¹ Usp. Vedran RUTNIK, Kantov pojam genija i smisao umjetnosti, *Filozofska istraživanja*, 33 (2013) 1, 69-81, 70.

⁴² Usp. Henry Edward ALLISON, *Kant's theory of taste (A Reading of the Critique of Aesthetic Judgment)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 1-9.

⁴³ Usp. Kant, *Kritika rasudne snage...*, 47.

⁴⁴ *Isto*, 49.

s interesom koji čini »ono sviđanje koje povezujemo s predodžbom egzistencije nekog predmeta«. ⁴⁵ No, ako sud ukusa nastoji biti valjan, ili kako ga Kant naziva »čist«, on mora biti bezinteresan i kao takav neovisan i indiferentan prema bilo kojem predmetu žudnje, draži ili ganuća.

Drugi moment suda ukusa on određuje prema njegovoj *kvantiteti* navodeći: »Lijepo je ono što se predočuje bez pojmova kao objekt općega sviđanja.« ⁴⁶ U ovoj formulaciji prepoznajemo dvije odrednice: (1) lijepo je predmet općeg sviđanja i (2) lijepo se predočuje bez pojma. Prva odrednica ukazuje na to da, iako je sud ukusa subjektivan, on u sebi nužno mora imati »zahtjev za važenje na svakoga, bez općenitosti, koja je upravljena na objekte, tj. s njima mora biti skopčan zahtjev na subjektivnu općenitost«. ⁴⁷ Kant u tom pogledu ostavlja prostor tome da sviđanje u sudu ukusa ne mora, ali i može, na subjektivan način – putem suglasnosti drugih, poprimiti objektivnu vrijednost. U suprotnom bi bila riječ o pojmovnom sudu koji je nužno objektivn, a samim time bi sviđanje postalo neupitno i rasprava o njemu besmislena. Druga odrednica ukazuje na to da sud ukusa nije u mogućnosti iz iskustva sintetizirati pojam te se stoga uvijek vezuje uz subjekt pa su »u pogledu logičkoga kvantiteta svi sudovi ukusa pojedinačni sudovi«. ⁴⁸

Treći moment suda ukusa Kant određuje prema *relaciji* navodeći: »Ljepota je forma svršnosti nekoga predmeta, ukoliko se ona opaža na njemu bez predodžbe neke svrhe.« ⁴⁹ U tom pogledu Kant ističe da estetički sud ne podliježe svrsi koja se putem predmeta može ili treba ostvariti. Budući da svrhu nije moguće povezati sa subjektom, jer bi tada predstavljala neki interes, a ni s objektom, jer bi tada predstavljala neku spoznaju, Kant je određuje kao formalnu. ⁵⁰ Stoga »samo forma svršnosti u predodžbi, kojom nam je predmet dan, ukoliko smo te forme svjesni, može sačinjavati sviđanje, koje mi bez pojma prosuđujemo kao općenito priopćivo, dakle odredbeni razlog suda ukusa.« ⁵¹ Svijest o formalnoj svršnosti u igri spoznajnih snaga subjekta u kojoj se pokazuje neki predmet, jest sama uгода. Ta uгода ni u kojem smislu nije praktična niti patologijska ugodnost, ali »u sebi ima kauzalitet, naime da dobije stanje same predodžbe i zaposlenost spoznajnih snaga bez daljnje namjere.« ⁵² U tom pogledu sud ukusa zadržava svoju subjektivnu formalnost koja od umjetnosti ne iziskuje nikakvu svrhu (materijalnu, osjetilnu ili spoznajnu) izvan nje same.

⁴⁵ Isto, 42.

⁴⁶ Isto, 49.

⁴⁷ Isto, 50.

⁴⁸ Isto, 53.

⁴⁹ Isto, 74.

⁵⁰ Više o pojedinim momentima u suda ukusa po *relaciji* usp. Allison, *Kant's theory of taste...*, 69.

⁵¹ Kant, *Kritika rasudne snage...*, 59.

⁵² Isto, 61.

Četvrti moment suda ukusa Kant određuje prema *modalitetu* tvrdnjom: »Lijepo je ono što se spoznaje bez pojma kao predmet nužna sviđanja.«⁵³ U ovoj tvrdnji istaknut je važan moment »nužnosti« u kojem je sadržan subjektivan zahtjev za objektivnošću suda ukusa. Pod pojmom nužnosti Kant ne misli na teorijsku ili praktičnu nužnost, gdje se ona potvrđuje poput neke vrste pravila koje je obvezujuće za sve, već egzemplarnu nužnost »odobravanja svih u pogledu nekoga suda, što se smatra kao primjer nekoga općeg pravila, koje se ne može navesti.«⁵⁴ Razlog tome je to što takav sud nije moguć pojmovno odrediti. Kant smatra da se nužnost sviđanja ne može izvesti iz iskustva jer za bilo koju općenitost nema dovoljno potvrda, već se u iskustvu samo traži odobravanje kojim za ono što smatramo lijepim tražimo potvrdu od drugoga. Stoga on zaključuje da je u sudu ukusa sadržan zajednički subjektivni princip po kojem se na temelju osjećaja iskazuje zahtjev za odobravanjem drugih te ga naziva zajedničkim osjetilom koje »ne kaže da će se svatko slagati s našim sudom, nego da se treba slagati s njime.«⁵⁵ Zajedničko osjetilo u smislu subjektiviteta pripada svakome, a samim time što svi u njemu na subjektivan način imaju udio otvaraju se vrata objektivnosti u sudu o lijepome.

2. *Implikacije odrednica suda ukusa u pedagojsku znanost*

U prethodnim opisima Humeova i Kantova razmatranja suda ukusa razvidna je njegova determinirajuća odrednica subjektivnosti. Razlika svakako leži u tome što je Hume pokušao ukus utemeljiti kao instrument vrednovanja estetskih kvaliteta predmeta, dok Kant inzistira na tome da su takve kvalitete posve neovisne o predmetu i određene subjektom. Ali, ako je sud ukusa toliko subjektivan da ne može izraziti ništa o predmetu, možemo postaviti pitanje: »Zašto bi nam predmet uopće bio potreban?«⁵⁶ Kant brani svoju tezu tvrdnjom da sud ukusa izražava sud pojedinca o njegovu doživljaju predmeta, ali ne i o predmetu samom. U tom slučaju bi postao objektivan sud spoznaje koji je obvezujući za sve, a rasprava o njemu nepotrebna.

Za pedagojsku znanost ove odrednice su važan moment stoga što subjektivnost pretpostavlja mogućnost individualnosti, originalnosti, ali i razvojne stvaralačke slobode koja nije unaprijed određena. Njezino određenje značilo bi njenu nepostojanost. Slobodom je omogućen diverzitet, pluralnost i raznolikost koje su pokretač razvojne dinamike u stvaralačkom (kao i) odgojnom procesu. Stvaralački proces kojim je i sam odgoj obilježen nužno ga određuje kao slobodnu djelatnost, ali ne i djelatnost bez pretpostavke svrhe kojom je deter-

⁵³ *Isto*, 79.

⁵⁴ *Isto*, 75.

⁵⁵ *Isto*, 78.

⁵⁶ Herwitz, *Aesthetics. Key Concepts in Philosophy...*, 60.

miniran. U tom smislu se u odgojnom činu ističe nužnost osiguravanja preduvjeta za mogućnost razvoja individualnih moći suda ukusa koja se ne sputava objektivnom jednoobraznošću estetskog vrednovanja. Legitimnim pitanjem tada postaje ono koje je sebi uputio i sam Hume: Ako za estetsko vrednovanje nemamo objektivno mjerilo i ako je svaki sud ukusa nužno subjektivan, na koji način razgraničiti dobar ukus od lošega? Nadalje, ako je subjektivnost nužna i legitimna, gubi li time odgojni čin svoju svrhu?

U horizontu Kantove i Humeove rasprave odgovori na postavljena pitanja nisu analogni. U najširem smislu postoje razilaženja u pogledu mogućnosti utemeljenja mjerila ili norme ukusa u iskustvu. Hume kao empirist ostavlja tu mogućnost otvorenom, razlikujući pri tome najmanje tri postavke u svom argumentu: (1) objektivna estetska vrijednost odolijeva testu vremena – trajna je i bezvremenska; (2) nailazi na odobravanje u iskustvu većine i (3) potvrđuje je autoriteti rafiniranog ukusa. Humeove postavke ne pružaju neosporiv argument za mogućnost objektivnog estetskog vrednovanja, ali ističu važnost vježbe u procjeni estetskih kvaliteta predmeta koja je važan moment za sam odgojno-obrazovni čin. Ako se ukus oblikuje iskustvom, zadatak je odgoja i obrazovanja učiniti ga dobrim. Važno je uočiti da Hume kvalitativnim svojstvima predmeta nije uspio odrediti drugu estetsku vrijednost osim empirijske te ona stoga i dalje, kao mjerilo, ostaje subjektivna, a posljedično dobar ukus ostaje subjektivan ukus. S druge strane Kant to ni ne pokušava, već pretpostavlja nužnu subjektivnost tvrdeći da sud ukusa nije sud spoznaje te stoga ne može pružiti objektivna mjerila vrijednosti estetskog doživljaja. Ipak, za razliku od Humea, čiji argument ostaje subjektivan, Kant čini korak dalje uvodeći ideju zajedničkog osjetila kojim se element nužnosti u sudu ukusa određuje aprioro. Na taj način prosudba ljepote dobiva svoju objektivnu dimenziju koja u egzemplarnom smislu predstavlja što bi trebalo biti objektivno mjerilo estetske vrijednosti, a ne što ono jest. »Estetski sudovi ne kažu: ovako ljudi sude; nego: ovako bi ljudi trebali suditi. Upravo je u tom smislu estetski sud aprioran (općenito valjan) i nužan.«⁵⁷

Odgovor na pitanje o oduzimanju svrhe odgoju putem njegova normiranja je na neki način analogan Kantovu određenju mjerila estetske vrijednosti. Odgoj ne možemo postaviti tako da tvrdimo što on u krajnjem smislu svojih stvaralačkih moći jest, već samo u onom smislu što bi on trebao biti. Time odgoj dobiva svoju svrhu koja nije krajnje određena, ali je postojana. Naime »odgoj ne mora uvijek imati istu svrhu, ali svrhu uvijek mora imati. Vrijednosti kojima je kao djelatnost nošen mogu biti različite, ali su u njemu uvijek prisutne.«⁵⁸ Bez odrednica koje bi pretpostavile i dale odgoju mogućnost objektivne svrhe, on bi izgubio svoj smisao, a bez stvaralačke slobode, koja je ključ svih njegovih razvojnih potencijala, postao bi jednoobrazan, manipulativan i indoktrinirajući.

⁵⁷ Marijan STEINER, Kantova estetika, *Obnovljeni život*, 52 (1997) 6, 533-545, 537.

⁵⁸ Polić, *K filozofiji odgoja...*, 21.

Ukus se oblikuje nizom neponovljivih i sveprisutnih iskustvenih utjecaja čija ukupnost konstituira i reflektira ljudsku osobnost. U tom smislu je svako iskustvo estetskog doživljaja i opažaja ujedno i odgojno iskustvo te se odvija neovisno o svijesti odgajnika. Time ukus postaje bitno određujuća karakterna osobina i potreba svakog pojedinca, a sud njemu pripadajuća moć vrednovanja estetskog fenomena, kompetencija koja se oblikuje odgojem. Svrha odgojnog djelovanja u oblikovanju suda ukusa sadržana je u tendenciji da se subjektivno vrednovanje estetskog fenomena uskladi s objektivnim značenjem predmeta i pojava, a onda će i sam ukus, premda i dalje subjektivan, postati pouzdan kriterij za razlikovanje lijepog i ružnog.⁵⁹ U relaciji koju subjekt svojim estetskim vrednovanjem ostvaruje u odnosu na neku pojavu nastaje objektivan odnos o kojem ovisi subjektivno vrednovanje. Estetska vrijednost je svojstvo predmeta onoliko koliko je on predmet čovjekova vrednovanja i time se bitno razlikuje od istine, ali ispreplitanjem društvene i individualne prakse u kojoj posredničku ulogu ima odgojno djelovanje – ona poprima objektivnu vrijednost.⁶⁰ Umjetničko djelo plod je stvaralačkog čina kao praktične, svjesne i subjektivne djelatnosti čiji rezultati postaju objektivni. Njegovo značenje postaje nositeljem vrijednosti neovisne o njegovu stvaratelju, a njegova interpretacija i razumijevanje rezultat su obrazovne kompetencije kojom se oblikuje moć estetskog vrednovanja svakog pojedinca.

3. *Prema zaključku*

Raznovrsnost estetskih vrijednosti kojima se oblikuje sud ukusa je beskrajna te će stoga sam ukus kao moć njihove procjene biti promjenljiv. Pri tome treba imati na umu da sud ukusa, kao što ga definira Kant, nije sud spoznaje te ne služi kao kriterij kojim se u objektivnom smislu nastoji utvrditi nedvojbeno istina o tome što jest ili nije lijepo. Stoga je u tom pogledu razmatranje ljepote nužno ograničeno na formalan okvir koji joj daje objektivnu postojanost, ali to čini na subjektivan način. Širina (kvantiteta) i dubina (kvaliteta) vrednovanja estetskih fenomena ovisna je o raznovrsnosti osobnog iskustva, kulturnih i društvenih okolnosti te vremena koje ih stavlja u stanovit kontekst. Važnost odgojne uloge u oblikovanju suda ukusa je u tom pogledu nezamjenjiva – i to ne u smislu normiranja ili određenja mjerila estetske vrijednosti koje će u instrumentalnom smislu zauzeti funkciju vrednovanja njegove kvalitete – već razvoja svijesti za razumijevanje širine raznovrsnosti estetskih vrijednosti. Iskustvo vrijednosti, kao odgojno iskustvo, posljedično će se odraziti na oblikovanje ukusa. Dobar ukus u tom smislu ne teži idiosinkratičnosti, u kojoj se kao sposobnost dodjeljuje sudu o objektivno prihvaćenoj estetskoj vrijednosti, već je u spoznaji da

⁵⁹ Usp. Stolović, *Sušтина estetske vrednosti...*, 198.

⁶⁰ Usp. *isto*, 42, 84.

postoji više takvih vrijednosti, a što je njihovo razumijevanje šire, sam ukus je razvijeniji i profinjeniji. Hume u tom pogledu pruža vrijedne uvide tvrdeći da je oblikovanje kvalitete suda ukusa ovisno o raznovrsnosti i učestalosti iskustva procjene estetskih fenomena. Odgojna znanost u tome zauzima važnu ulogu. S jedne strane odgojni čin mora osigurati uvjete za razvoj estetskog iskustva ne reducirajući odgojno-obrazovnu djelatnost na njen spoznajni element. S druge strane on mora osigurati raznolikost takvog iskustva nastojeći njime potaknuti što je moguće širi uvid u razumijevanje pluralnosti estetskih vrijednosti. Svrhovito vođeno i usmjereno, njihovo iskustvo postaje odgojno iskustvo, a ono se izravno odražava na oblikovanje suda ukusa koji, osim što postaje kompetencija i u bitnom smislu karakterna osobina, postaje i potreba putem koje se u kontemplaciji o naravi estetskog iskustva kao vrijednosnog iskustva uzdiže i vrijednost samog čovjeka koji je promišlja.

Mirko Lukaš* – Dean Cikovac**

Educational Act in the Formation of the Judgement of Taste

Summary

The paper presents the relationship between aesthetics and pedagogy by considering aspects of the judgement of taste in the educational context. It focuses on exploring the possibility of subjective and objective determination of the judgement of taste by critically considering the possible problematic implications that arise from taking such positions in an effort of its determination. By considering the concepts of the judgement of taste, the paper presents the fundamental concepts of its understanding within aesthetics as a philosophical discipline, relying mainly on Hume's and Kant's works as sources and basis for considering the educational role in its figuration. The analysis of the key determinants of the judgement of taste in their works provides the basis for implications through which the connection, relevance and necessity of shaping the judgement of taste through educational activities are presented. Therefore, the paper points to the need for upbringing and education as indispensable factors that, in addition to deepening the understanding of aesthetic values, have an impact on the formation of its quality and sophistication.

Key words: aesthetics, beautiful, figuration, upbringing, taste.

(na engl. prev. Dean Cikovac)

* Mirko Lukaš, PhD, Assoc. Prof., J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences; Address: Lorenza Jäger 9, HR-31000 Osijek, Croatia;
E-mail: mirkolukas64@gmail.com.

** Dean Cikovac, PhD, Gimnazija Gaudeamus; Address: Školska ul. 6, HR-31000 Osijek, Croatia;
E-mail: dcikovac@ffos.hr.